

ĐULDINA KURTOVIĆ

MJESTO SUSRETA ISTOKA I ZAPADA: BUDDHA I NIETZSCHE

UVOD

Upuštanje u komparativno istraživanje filozofija istočnih i zapadnih tradicija predstavlja mogućnost postizanja objektivnog pristupa komparativnom proučavanju i realizacije brojnih projekata koji bi bili od velike pomoći u prevazilaženju evropocentričnih gledišta i nekritičkog sagledavanja Drugog. Jedan od takvih projekata je i usporedba između Goatame Buddhe i Friedrich Nietzschea. Prikaz ključnih tačaka u kojim se susreću njihova promišljanja, posebice ona koja se odnose na egzistencijalno određenje čovjeka i njegovog položaja u svijetu, omogućava da komparativno proučavanje pronade svoj put ka realizaciji suradnje i poštivanja drugog i drugačijeg. Čedomil Veljačić¹ će u svom djelu *Filozofija istočnih naroda* i

¹ Čedomil Veljačić, rođen 1915. godine, a diplomirao je filozofiju 1939. godine. Od 1960. do 1963. godine predaje filozofiju istočnih naroda na Univerzitetu u Zagrebu. Doktorsku disertaciju pod nazivom „Komparativno izučavanje indijske i evropske filozofije“ je odbranio 1962. godine. U periodu od 1963. do 1965. radi kao profesor na univerzitetima u Mandrasu i Delhiju. Veljačić će 1966. otići na Šri Lanku (Cejlon) gdje će se zaređiti u buddhistički red i uzeti ime Bhikku (prosjak) Nanajivako (onaj koji živi znanje). Čedomil Veljačić je umro 1997. godini u Kaliforniji, u jednom

naglasiti da je dotadašnje potiskivanje komparativnih izučavanja imalo za rezultat stvaranje predrasuda koje su se u kasnijim periodima razvijale u filozofijska stajališta.

Nakon što su se predstavnici njemačkog romanticizma, poput Goethe-a i Herder-a oduševili istočnim promišljanjima, uticaj sa Istoka se počinje širiti i u filozofijske krugove, gdje se posebice mogu istaći filozofije Arthur Schopenhauera i Friedrich Nietzschea. U okviru njemačkog romanticizma vrijedno je spomenuti djelo Friedrich Schlegela *Über die Sprache und Weisheit der Inder* (1808.). A od mislilaca koji dolaze sa Istoka, neophodno je spomenuti ime Sarvepali Radhakrishnana (1888-1975) i njegova djela *Indian Philosophy* (1927), te *Eastern Religions and Western Thoughts* (1938).

Jedno od najzanimljivijih komparativnih prikaza filozofijskog naslijeđa Istoka i Zapada, jeste upravo ovo između Goethea i Friedrich Nietzschea. Stav prema životu, razumijevanje patnje, položaj čovjeka u svijetu samo su neke od bitnih dodirnih tačaka na kojima se susreću ali i razilaze filozofije ove dvojice velikana. Kao zagonetke koje će uvijek predstavljati izvorište za daljnja komparativna istraživanja, Buddha i Nietzsche su svojim promišljanjima uveliko uticali na filozofijske tokove koji će uslijediti nakon njih. Da bi se ove dodirne tačke mogle razumijeti, neophodno je da se upoznamo sa osnovnim karakteristikama njihovih filozofija. Tko su zapravo bili Buddha i Nietzsche?

buddhističkom kampu. Iza sebe je ostavio veliki doprinos u pogledu poznavanja i razumijevanja filozofija istočnih naroda, napisavši mnogobrojna djela, od kojih je vrijedno izdvojiti: *Filozofija istočnih naroda*, *Razmeđa azijskih filozofija*, *Rasprave iz komparativne filozofije*, *Indijska i iranska etika* (djelo pisao skupa sa Radom Iveković).

Period od VIII st. do IV st. pr.n.e., uzimaju se kao vrhunac indijske i kineske civilizacije. Taj period se u povijesti kulture istočnih naroda naziva *aksijalno razdoblje*. Ključne imena i nosioci vodećih filozofijskih orijentacija tog razdoblja su nesumljivo Lao Tse, Konfucije i Buddha.

“Goatama Buddha rodio se na dan punog Mjeseca u svibnju 623. god. pr. n. e, a umro je 80 godina kasnije, na dan punog Mjeseca u svibnju 543. god. pr. n. e. Bio je sin vladara (rāḍā) pokrajine na jugu Nepala, čija je prijestolnica bila Kapilavatthu. Ime mu je po rođenju bilo Siddhato (Siddhārtha), obiteljsko ime Gōtamo, a ime plemena čiji vladar bi trebao da postane – Sakko (Śakya). Po tome ga kasnije nazivaju Sakya-muni ili utihnuli mudrac iz plemena Sakko. U 29-toj godini pobjegao je od kuće, u noći, poslije rođenja jedinog sina, koga je tada nazvao Rāhulo ili Okov. To je bilo njegovo odvrćanje od svijeta. Nakon sedam godina asketskih napora čiji vrlo živopisni opisi podsjećaju na đainske propise trapačenja tijela, uvidio je da se sredstvima tjelesne askeze ne mogu postići krajnji ciljevi duhovnog pročišćenja, (...) i uskoro je, u meditativnoj zadubljenosti postigao duhovno ‘pobuđenje’ i postao sammā - sambuddho ili ‘sasvim budni’, sjedeći jedne noći za punog Mjeseca u svibnju pod ‘stablom probuđenja’(boddhi)...”¹

Buddhini misli i govori su se čuvali i prenosili usmenom tradicijom sve do I st.n.e., kada je njegovo učenje prvi puta zapisano na Cejlonu. Buddhino učenje će biti uređeno u formi tri skupine ili doslovno “košare” (ti-pitakam), i to: Vinaya – pitaka (redovničke discipline Buddhine zajednice), Sutta –

¹ Čedomil Veljačić i Rada Iveković, *Indijska i iranska etika*, Svjetlost, Sarajevo, 1980., str. 214.

pitaka (ključni Buddhini govori) i Abhidhamma – pitaka (tumačenja pojmova iz područja spoznajne teorije, psihologije i etike). Buddha i njegovi sljedbenici nazivaju svoju nauku dharma. “Potrebno je da najprije razjasnimo značenje riječi kojom Buddha i njegovi sljedbenici nazivaju svoju nauku dhamma (sanskrit. dharma). Termin je izveden iz korijena dhar -, koji znači »nositi« (…). Smisao termina se grana u dva smjera, pa s jedne strane označava zakonitost u smislu pravednosti i ispravnosti (legalitet i moralitet), a s druge strane zbiljsku osnovu fenomenalnog zbivanja...”¹

Podjela Buddhine nauke uključuje tri dijela: etiku, nauku o meditaciji i nauku o spoznaji. Osnovno Buddhino etičko učenje sadržava četiri plemenite istine:

“U Buddhinom učenju o ispravnom uvidu - u - istinu pojam patnje (dukkha) je definiran kao ‘prva plemenita istina’ ovako: ‘Rođenje je patnja, starenje je patnja, smrt je patnja. Žalost, jadikovka, bol, neraspoloženje i očaj su patnja. Biti združen s onima koje ne volimo je patnja. Biti razdvojen od onih koje volimo je patnja. Ne postići ono što želimo, i to je patnja. Ukratko, pet vrsta prijanjanja uz život su patnja. Pet vrsta ili sredstava prijanjanja za život su: tijelo, osjećaj, predodžba, voljne pobude i svijest.’

‘Druga plemenita istina’ glasi: ‘A šta je, isposnici, plemenita istina o nastanku patnje? – To je ona žed za životom koja se stalno obnavlja, popraćena radošću i pobudom, žudeći sad za ovim sad za onim, tj. žed za užitkom, žed za bićem i žed za vlašću...’

¹ Čedomil Veljačić, *Filozofija istočnih naroda I*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1982., str. 88.

‘Treća istina o dokončanju patnje’: ‘Dokončanje strasti bez ostatka, napuštanje, odustajanje, razjašnjenje, odvratnost prema toj žeđi...’

‘...potpunim prestankom i iščezavanjem želje prestaje žudnja za životom, prestankom žudnje za životom, proces postojanja je ugašen, prestankom procesa postojanja ponovno rođenje je ugašeno, a nepostojanjem ponovnog rođenja, starost i smrt, jad i patnja se gasi.’

‘Četvrta plemenita istina’ o putu koji vodi dokončanju egzistencijalne patnje (osmerostruki put) se sastoji od: 1. ispravnih nazora, 2. ispravne namjere, 3. ispravnog govora, 4. ispravne djelatnosti, 5. ispravanog načina života, 6. ispravnog, 7. ispravne pažnje,

8. ispravne meditativne zadubljenosti.¹

Sarvepali Radhakrishnan smatra da se etika buddhizma zasniva na njihovoj psihologiji. Buddhizam analizira čovjekovu moralnu ličnost i nalazi u njenom razvoju moralni princip. Volja je dar svojstven čovjeku, koji mu omogućava da bude moralno biće. Ideal koji se teži postići, jeste bjekstvo iz lanca ponovnih rađanja. Svrha je Buddhinog pročišćenja da nas odvede s onu stranu dobra i zla, smatra S. Radhakrishnan. Radi se o oplemenjivanju, ne duha, već šutnje ili svijesti o ništavilu. Ova svijest o ništavilu proističe iz kontemplativnog pročišćenja.

“Sažetost meditativne zadubljenosti (dhānam) Buddho je obilježio izrazom ‘plemenita šutnja’: Što je plemenita šutnja? – Isposnik koji je stišao zamišljanje i razmišljanje (ili zahvaćanje i razradu sadržaja svijesti) boravi u unutarnjoj smirenosti, usredotočen u dosegu drugog stepena zadubljenja. To se stanje

¹ Tako je govorio Buda, Grafos - Beograd, 1986., str. 23.

rađa iz sabranosti lišene zamišljanja i razmišljanja, uz prijatan osjećaj zadovoljstva. To se naziva plemenitom šutnjom. Ne zanemaruj plemenitu šutnju, ustali svijest (čittam) u plemenitoj šutnji, usredotoči svijest u plemenitu šutnju, saberi svijest u plemenitoj šutnji!"¹

Prema Radi Iveković, (filozofkinja i indologinja, rođena je u Zagrebu 1945., a učila je i studirala u Beogradu, Zagrebu i Delhiju. Bila je profesorica na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, a sada predaje na Collège international de philosophie, Pariz i na Univerzitetu „Jean Monnet“ u Saint-Etienneu, Francuska. Gostovala je na više univerziteta širom svijeta, a na Odsjeku za filozofiju Filozofskog fakulteta u Sarajevu prije rata kao i 1994/95.)², u buddhizmu meditativni put nije cilj, a nije ni jedini uslov postizanja nibbane (nirvana). Kontemplacija je samo sredstvo. “Svrha je ove metode postizanje vlasti nad pažnjom i sadržajima svijesti”³ Poricanje toka i vraćanje samome sebi predstavlja stanje koje Buddha naziva nirvana (sanskrit. nibbana, utrnuće). “Buddha ga često označava kao stanje ni bitka ni nebitka, a u stvari hoće reći da nirvana nije nikakav čin po sebi, nego rezultat ispravnog meditativnog zahvata.”⁴ Još jedna od bitnih i zanimljivijih karakteristika Buddhine nauke jeste onaj o zakonu karme. Taj zakon je dio naše prirode, i on se ne može pronaći u izvanjskom svijetu. Budućnost i sadašnjost su posljedice naših postupaka u prošlosti. “Ljudi su vremenske

¹ Č. Veljačić i R. Iveković, ibid., str. 235

² <http://www.sveske.ba/bs/autori/r/rada-ivekovic> (pristupljeno: 5. april, 2014.)

³ Rada Iveković, *Rana buddhistička misao*, Λογος, str. 29., fusnota 8.

⁴ Goran Kardaš, *Nietzsche i Buddha, Filozofsko - antropološki esej*, <http://pauk.ffzg.hr.>, str. 11. (pristupljeno: 20. august, 2005)

karike u dugom lancu uzroka i posljedica u kome nijedna karika nije nezavisna od svih ostalih. Istorija jedne individue ne počinje s njenim rođenjem, nego se vijekovima stvarala.“¹

Jedan drugi filozof će takođe svojim originalnim mislima doprinjeti području u kojem se raspravljaju problemi već pomenuti u buddhističkoj tradiciji. Riječ je o njemačkom filozofu Freidrich Nietzsche-u (1844 – 1900). Rođen je u Rekenu, njemačkoj pokrajini Saksonskoj, kao sin protestantskog paroha. 1864 godine upisuje se na Univerzitet u Bonu, ali svoju nakanu da se posveti teologiji ubrzo napušta, i započinje studij klasične filologije. Goethe, Wagner i Schopenhauer su samo od nekih ključnih imena koji su imali uticaj na Nietzscheovo stvaralaštvo. Od ranijih filozofa vrijedno je spomenuti Herakleitosa, Demokritosa i Protagorasa, a koje i sam Nietzsche spominje u svojim djelima. Kroz široku lepezu napisanih djela, poput *Rođenje tragedije iz duha muzike*, *Zora*, *Ljudsko, odveć ljudsko*, *Vesela nauka*, *S one strane dobra i zla*, *Genealogija morala*, *Tako je govorio Zaratustra*, *Volja za moć*, *Antihrist*, *Sumrak idola* i drugih, Nietzsche je nastojao prikazati ključne motive njegove filozofije. Nihilizam, smrt boga, volja za moć, vječno vraćanje istog, prevrednovanje svih vrijednosti ali i traganje za natčovjekom, jesu upravo motivi koje pronalazimo kod Nietzschea. Svojom filozofijom Friedrich Nietzsche će nesumljivo uticati na filozofiju XX stoljeća.

Evropska civilizacija, a samim time i evropski čovjek su stigli do kraja svog puta i razvoja, a uzrok tome Nietzsche će vidjeti u starim vrijednostima, vrijednostima koje su prestale da budu direktiva životu. Nietzsche će upravo takve vrijednosti

¹ S. Radakrišnan, *Indijska filozofija I*, Nolit, Beograd, 1964., str. 319.

prepoznati i obznaniti kroz kritiku morala, religije i filozofije. Sam život treba da bude mjerilo novim vrijednostima, a koje treba da budu tek uspostavljene. Ovdje je riječ o oslobođenju samog života, koji se odvija preko nihilizma. Nihilizam u ovom kontekstu stoji za jedan neprikosnoveni čin osvješćavanja samog čovječanstva.

“...nihilizam se za Nietzschea pojavljuje kao konačna instanca metafizičkog negiranja svijeta, platonizma koji objektivni svijet ne razumijeva iz njegove fenomenalnosti, nego ga smješta u sferu ideja i smisla nedokučivosti.”¹

Kritikujući tradiciju Nietzsche nastoji upravo da istraje na njenom očuvanju. Kako i sam piše: “Najopštija formula, koja čini srž svake religije, morala zove se: ‘Čini to i to, ovo i ovo ostavi - onda ćeš biti sretan! U drugom slučaju ...’. Svaki moral je, svaka religija, ovaj imperativ - ja ga nazivam velikim nasljednim grijehom uma, besmrtnim bezumom. U mojim se ustima ova formula pretvara u svoju obrnutost - prvi primjer moga ‘obrtanja svih vrijednosti’.”²

Za Nietzschea svaki moral predstavlja nečiju volju za moć, i to takvu koja oblikuje istinsku stvarnost u kojoj se čovjek zatiče u svijetu. Posredstvom vječnog vraćanja istog on želi pokazati da se radi o obnavljanju oblika volje za moć. A za učitelja vječnog vraćanja istog uzima Zaratustru, koji predstavlja glavnu figuru u Nietzscheovom djelu *Tako je govorio Zaratustra*. Područje gdje je moguće očekivati otjelovljenje volje za moć, jeste pojava natčovjeka. “Natčovjek je smisao zemlje. Vaša volja kaže: natčovjek neka bude smisao

¹ Samir Arnautović, *Nietzscheov nihilizam i metafizika*, Λόγος, Sarajevo - Publishing,

1999. god. str. 11.

² F. Nietzsche, *Sumrak idola*, Grafos, Beograd, 1985., str. 41.

zemlje...”¹ Natčovjek je onaj tko stoji s one strane dobra i zla, kao kritički tip i slobodni duh, on je bez potrebe da pravda svoja djela. Ali da bi se otvorila mogućnost za put ka natčovjeku, Nietzsche će smatrati da je neophodno objelodaniti smrt boga. Smrt boga je izraz krize ne samo evropskog čovjeka, već i krize svijeta. Ovim se zapravo odgovornost za takvu krizu prenosi na čovjeka. Nietzsche nas neće ostaviti bez nade, niti pesimističkog pogleda na svijet i mogućeg razrješenje problema u kojim se zatičemo. On nam nudi umjetnost kao područje u kojem je moguća afirmacija života. “Bitna crta umjetnosti je njena moć usavršavanja života, njeno stvaranje savršenstva i punoće, umjetnost je bitno afirmacija, blagosiljanje, oboženje života.”²

Filozofija Friedrich Nietzschea će označiti cijelo jedno vrijeme, radi se o duhovnoj kulturi XIX stoljeća. On sam predstavlja prekratnicu, preko koje nije moguće tek tako preći. “...on filozofiju dovodi do kraja da bi mogao otvoriti puteve njenog novog početka.”³

Sam za sebe će Nietzsche reći: “...čini mi se da je neophodno reći ko sam. (...) - ja sam šta više protivna priroda prema vrsti čovjeka, koju ste dosada štovali kao punu vrlinu. Učenik sam filozofa Dioniza, i voli bih još prije biti satir, nego svetac.”⁴

1. STAV PREMA ŽIVOTU: GAĐENJE I PATNJA

¹ Ibid., str. 10.

² F. Nietzsche, *Volja za moć*, Dereta, Beograd, 2003., str. 329.

³ S. Arnaudović, *ibid.*, str. 10.

⁴ Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*, Grafos, Beograd, 1977., str. 1 - 2.

Jedna od dodirnih tačaka na kojima se susreće filozofijska misao Buddha i Nietzschea jeste upravo svojevrstan stav spram svijeta, ili kako to oni predstavljaju “gađenje spram svijeta”. Gađenje spram svijeta i meditativno pročišćenje, dovode individuu ka ravnodušnosti, odnosno utrnuća bez žedi (nirvana), smatra Buddha. Na drugoj strani, put koji Nietzsche zagovara, put Zaratustre obilježen je prevladavanjem samog gađenja. Prema Čedomilu Veljačiću u Buddhinoj nauci mučnina je refleksivna reakcija na subjektivan doživljaj organske, to jeste fiziološke infiltracije prljavštine koja je izazvana životnom žedi. Zapravo postoje tri vrste takve prljavštine: pohlepa, mržnja i obmana.¹ Radi se o tome da je rješenje za prestanak bola, patnje, koji su izazvani ovim životnim prljavštinama, postiže bježanjem od životnih želja, od samog života. Ovdje se susrećemo sa tačkom na kojoj se Buddha i Nietzsche razilaze. Prema Nietzscheu buddhizmu nedostaje hrabrosti i povjerenja u život. U djelu Volja za moć Nietzsche ističe da asketski ideal ima svoj izvor u zaštitnom instinktu opadajućeg života. Put koji Nietzsche zagovara, suprotan je onome koji predlažu Buddha ali i Schopenhauer.

Za Buddhu “gađenje spram svijeta” je zapravo neophodan dio koji se mora proći na putu pročišćenja. Ovakav put Nietzsche smatra za dekadentnim, on je znak propadanja, i nikakav pozitivan kontekst u buddhizmu, Nietzsche ne vidi u ovakvom prevazilaženju “gađenja spram svijeta”.

“Motiv otuđenja ili bijega od svijeta (pabbajjā) Buddha je opisao u često ponavljanoj izreci: »Domaćinski život je zaglušujući i prljav. Odvrćanjem od njega, otvara se širina.

¹ Bhikkhu Nānajiṃvako (Čedomil Veljačić), *Rasprave iz komparativne filozofije I*, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1999. god., str. 166.

Nije lako, živeći kao domaćin, voditi božanski život tako krajnje savršen i čist, poput ulaštene školjke. Kad bi obrijao kosu i bradu, navukao žutu halju i krenuo iz domaćinskog života u beskućništvo...«¹

Nietzsche takođe navodi ovaj tekst: "...svakom 'slobodnom duhu' morao bi, pod pretpostavkom da je ranije imao trenutak lišen misli, doći trenutak razmišljanja, kao što je došao tom istom Budi -'skučen je i tjeskoban', mislio je on, 'život u kući, mjesto nečistote; sloboda je u napuštanju kuće': 'razmišljajući tako, napustio je kuću.'²

Buddha je kroz svoje učenje želio da objasni samu patnju (dukkham), ali i put koji vodi dokončanju patnje, koja proizlazi iz gađenja i samih životnih želja. Čedomil Veljačić ističe nekoliko teza koje se tiču patnje, to jeste bola, a koje se mogu uzeti kao zajedničke i Buddhi i Nietzscheu.

“(a) Ugoda i bol zasigurno nisu cilj u sebi.

(b) Egzistencijalna ovisnost patnje o promjeni. U Buddhinoj osnovnoj odredbi »Sve su sastavnice prolazne« (sabbe sankhārā anicca); dakle: »Sve su sastavnice bolne« (sabbe sankhārā dukkha).

(c) »Disciplina patnje« kao uvjet »za svako uzdizanje čovjeka«.

(d) Nietzscheovo eksplicitno slaganje s Buddhom, dok god je to opravdano, implicira, takođe i mogućnost daljnjeg slaganja glede »discipline patnje kao asketskog puta pročišćenja« (visudhi magga).³

¹ Bhikkhu Nānajiṅvako, *Rasprave iz komparativne filozofije I*, str. 157.

² F. Nietzsche, *Genealogija morala*, str. 238 - 239.

³ B. Nānajiṅvako, *ibid.*, str. 166.

Za buddhističko učenje neznanje skriva pravu prirodu života, a to je sama patnja. "Ljudi su nesrećni prosto zato što žive. Izvor svake nevolje je potvrđivanje života."¹ I Nietzsche će se razmatrati pojam patnje, posebice u djelu *Tako je govorio Zaratustra*, gdje piše: "Život je samo patnja« kažu drugi i ne lažu: stoga se pobrinite da vi prestanete živjeti! Pobrinite se da nestane život koji je samo patnja!"² A u drugom djelu, *Genealogija morala* piše:

"Iza svake ljudske sudbine odzvanjalo je, kao refren, još veće 'Uzalud'! Upravo to znači asketski ideal. (...) 'Zašto patim?' (...) besmislenost patnje, a ne sama patnja, bila je kletva koja je dosad pritiskivala čovječanstvo - i asketski ideal ponudio mu je smisao. (...) Sve to imajmo smjelosti da shvatimo tu činjenicu, znači volju za ništavilo, odvratnost prema životu, pobunu protiv najosnovnijih pretpostavki života, ali to jeste i ostaje volja! I da bih na kraju ponovio ono što sam rekao u početku: čovjek će prije htjeti ništavilo nego što će se lišiti svakog htijenja(...)»³ Iako je kritikovao asketski ideal i buddhističko stajalište spram života, Nietzsche se slaže sa Buddhom u tome da je samoća pretpostavka ostvarenja autentične egzistencije, zapravo duboka patnja je ta koja koja oplemenjuje, a povratak čovjeka u samotnost jeste mogućnost postizanja pročišćenja i uspostavljanja odnosa spram drugih. Ovakav ideal, ideal samotnog čovjeka, se može pronaći i kod Buddhine, a što se eksplicitnije može izraziti dijelom Buddhine poeme Nosorog:

Društvo i uslužnost za svoju korist
prijatelji traže, danas je rijetko

¹ S. Radakrisnan, *ibid.*, str. 299.

² F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, *Ibid.*, str. 28.

³ F. Nietzsche, *Genealogija morala*, str.276.

nekoristoljubje. Čovjek je prljav.
Osamljen se kreći kao nosorog.

2. ČOVJEK I NJEGOVO MJESTO U SVIJETU

“Zadatak prema društvu u ranom buddhizmu je u prvom redu zadatak prema sebi:

Ni za golemu tuđu korist ne valja vlastitu zapostaviti.

Prozrijevši vlastitu korist, nek se čovjek posveti idealu.”¹

Za obojicu ovih velikana, Buddhu i Nietzschea, čovjek predstavlja mnogostrukost. Kod Buddhe sastavni dijelovi svake individue su u konstantnom mijenjanju, zapravo njihov međusobni odnos nikada nije isti u dva uzastopna momenta. Imajući u vidu da nas nikakvi ritualni obredi, pa i nikakve izvanjske okolnosti ne mogu spasiti, buddhisti su naglašavali čovjekovo povjerenje u samoga sebe, u oslanjanje na snagu koja dolazi iz osebuje vlastitosti. Odgovornost za učinjenoga u prošlosti, ali i onoga što se čini u sadašnjosti ili pak što će se činiti u budućnosti, u svakom slučaju pripada čovjeku. Kontrolisati svoje sebične želje je put ka spasenju. Svatko mora tragati spas za samoga sebe. Pronaći jedan takav put, dočekati povratak k samome sebi, jeste imperativ i za Nietzschea. “To je moj put – a gdje je vaš?, tako sam odgovorio onima koji su me pitali za put. Naime, određeni put, ne postoji.”²

I sam Buddha naglašava autonomiju moralne ličnosti, a što se može prikazati u zbirci aforizama Dhamma – padam, a koje navode Čedomil Veljačić i Rada Iveković, u knjizi

¹ Č. Veljačić i R. Iveković, *ibid*, str. 260.

² F. Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, *ibid.*, str. 179 – 180.

Indijska i iranska etika: “Svako je sam sebi zaštitnik; a ko bi drugi mogao to da bude? Svako je sam svoja zaštita, svako je sam svoja sudbina. Zato pazi na samog sebe kao što trgovac pazi na čistokrvnog konja. Ti sam treba da izvršiš napor. Oni koji su to već izvršili mogu jedino da te upute.”¹

Kao i kod Buddhé, tako i kod Nietzschea, možemo pronaći zahtjev upućen čovjeku, gdje se nalaze da čovjek sam sebi treba da je svjetlost, i da bude sam sebi pribježište kojem se treba okrenuti. “Zapravo individualno jeste jedina snaga sa kojom Nietzsche računa i u kojoj se objektivno ozbiljuje život.”² Za Nietzschea pojedinac je tvorac novoga, radi se o čovjeku koji svoja jaka raspoloženja pripisuje samome sebi. Nietzsche će insistirati na takvom početku, u kojem će čovjek početi ukazivati poštovanje samome sebi, a ne nečemu što je nametnuto spolja. Čovjek je tak koji procijenjuje, on tom procenom unosi vrijednosti u stvari, on je taj koji stvarima daje smisao. “Čovjek mora samog sebe izložiti iskušenjima kako bi vidio da je predodređen za nezavisnost i naređivanje, a to valja pravovremeno učiniti. Ne treba se kloniti svojih iskušenja, premda su ona možda najopasnija igra koja se može zapodijeliti, i to samo onih iskušenja kojima je čovjek izložen u prisustvu nas samih, a ne nekog drugog sudije(...). Čovjek mora znati da se čuva: to je najviše iskušenje nezavisnosti.”³

Mjesto na kojem se razilaze Buddhino i Nietzscheovo promišljanje u ovoj tematici, jeste u tome što buddhističko učenje zagovara da je individua jedan oblik nevolje. Individua je ne samo simptom, već i bolest. Iako je ovakvo stajalište neprihvatljivo za Nietzschea, neophodno je da buddhizam

¹ Č. Veljačić i R. Iveković, *Indijska i iranska etika*, ibid., str. 228.

² S. Arnautović, ibid., str. 37.

³ F. Nietzsche, *S one strane dobra i zla*, str. 40 - 41.

takođe naglašava čovjekov dignitet, ulaže napore da čovjek konačno uspostavi i postigne povjerenje u samoga sebe, da prepozna sebe i svoju ulogu u životu kao bitnu. Lični trud i napor jesu koraci ka uspostavljanju odgovornosti, ali i slobode.

Prihvatiti odgovornost za vlastitu sudbinu, Buddha vidi u prihvaćanju zakona karme. Ipak čovjek nije rob karme, on pred sobom ima otvorenu mogućnost da je promijeni. Cijeli život je pun promjena. Prema Buddhi točak života je takav da ukoliko individua posjeduje volju može da utiče na njegov tok, može da promijeni sudbinu. Buddha naučava zakon karme kako bi pokazao kružno kretanje, konstantno i neprekidno postojanje, koje se naziva imenom svijet.

“Svijet za svijetom kruži stalno
Od stvaranja do propasti,
Kao što mjehuri pjene na rijeci
Iskreći, prskajući, nestaju.”¹

Samsara ili u prevodu “vječno lutanje”, čiji početak ostaje neotkriven, jeste naziv za vječni process rađanja, boli i umiranja. “Oh, kada ne bismo bili prisiljeni da se rađamo, oh, kada ne bismo morali da imamo druga rađanja.”²

Učenje o vječnom vraćanju istog nalazimo i kod Nietzschea, ali i kod njegovih prethodnika, poput Schopenhauera (Schopenhauerovo djelo *Svijet kao volja i predstava* obiluje navodima iz indijske filozofijske tradicije). Kod Nietzschea interpretacija vječnog vraćanja istog prkosi onoj Schopenhauerovoj. Put oslobođanja iz ovog ponovnog rađanja, kojeg zagovaraju Buddha i Schopenhauer, za Nietzschea su isuviše dekadentni. Kod Schopenhauera

¹ S. Radakrišnan, ibid., str. 267.

² *Tako je govorio Buda*, str. 10.

Nietzsche je ugledao početak zastajanja, volju koja se okrenula protiv života. "Iza svake ljudske sudbine odzvanjalo je, kao refren, još veće 'Uzalud'! Upravo to znači asketski ideal. (...) 'Zašto patim?' (...) besmislenost patnje, a ne sama patnja, bila je kletva koja je dosad pritiskivala čovječanstvo - i asketski ideal ponudio mu je smisao. (...) Sve to imajmo smjelosti da shvatimo tu činjenicu, znači volju za ništavilo, odvratnost prema životu, pobunu protiv najosnovnijih pretpostavki života, ali to jeste i ostaje volja! I da bih na kraju ponovio ono što sam rekao u početku: čovjek će prije htjeti ništavilo nego što će se lišiti svakog htijenja(...)." ¹

ZAKLJUČAK

Poduhvat da se omogući mjesto susreta dviju filozofskih tradicija, kao što je Buddhina i Nietzscheova, predstavlja mogućnost otvaranja višenazčnih ali i dubljih studija, koje bi doprinijele objektivnom komparativnom izučavanju filozofija istočnih naroda. Iako su tendencije, koje su bile ili jesu pune predrasuda, počele da gube svoj uticaj kod prihvatanja drugačijeg mišljenja, nastojanje da se filozofske tradicije Istoka i Zapada približe, zaista predstavlja područje vrijedno istraživanja. Jezičke barijere koje su često predstavljale problem prilikom upoznavanja filozofija Istoka, daju se prevladati ukoliko se pomoć potraži kod stručnjaka iz domena filologije. Ovdje se radi o naglašavanju potrebe za razvitkom životnog svjetonazora koji će biti oslobođen od netolerancije i zanemarivanja.

¹ F. Nietzsche, *Genealogija morala*, str. 276.

Nietzscheov stav spram buddhističkog učenja je uveliko višeznačan, baš kao i njegova cijela filozofija. Njegova pohvala Buddhinom učenju može se najočitije prikazati kroz Nietzscheovo djelo *Antihrist*. Prema njemu, bitno je među nihilističkim religijama razlikovati buddhizam (potrebno je ovdje istaći da za Buddhino učenje nije prihvatljivo shvatanje, da je ono isključivo religija ili filozofija). Ali i buddhizam i hrišćanstvo Nietzsche vidi kao znak propadanja, one su religije decadence. Za samog Buddhu, Nietzsche kaže da je duboki fiziolog. “Neprijateljstvo se ne prekida neprijateljstvom, neprijateljstvo se prekida prijateljstvom, to stoji na početku nauke Budine, - tako ne govori moral, tako govori fiziologija.”¹

U jednom drugom djelu, *S one strane dobra i zla* Nietzsche će tvrditi da je gledao s azijskim i prekoazijskim okom, i to s onu stranu dobra i zla, mada ne više kao Buddha i Schopenhauer. “Svako čisto moralno mjerenje vrijednosti (kao što je npr. budističko) završava se nihilizmom: Evropa mora očekivati isto!”² Za Nietzschea, mi nemamo drugog izbora negoda se odvažimo na put, takav put na kojem je moguć susret sa novim filozofima, toliko snažnim duhovima, spremnim da prevrednuju vrijednosti koje su se do tada diktirale u oblasti morala, religije i filozofije. Takve vrijednosti su izgubile smisao, jer ne predstavljaju afirmaciju života.

U djelu *Volja za moć*, Nietzsche prema buddhizmu, zauzima drugačiji stav. On Buddhino učenje ovdje vidi kao odricanje, u kojem život gubi svaki smisao. Ali za samog Nietzschea nihilizam nije “pogled, kao što, takođe, nije ni

¹ F. Nietzsche, *Ecce homo*, str. 20.

² F. Nietzsche, *Volja za moć*, str. 42.

izvojevajući povijesni događaj pored mnogih koje čovjek može predložiti.”¹

Savremeni stručnjaci iz domena komparativnog izučavanja će uvidjeti nedostatke u Nietzscheovom razumijevanju buddhističke duhovne tradicije, ali i samog Buddhinog učenja. Prema Robert Morrisonu ², buddhizam nije nihilističan, već je suprotno od toga. Morrison buddhizam vidi kao odgovor nihilizmu. Za jednog drugog stručnjaka, Gorana Kardaša, Buddha je mnogo opušteniji u pogledu vječnih pitanja, te za srazliku od Nietzscheovog pristupa, „U svijetu bez vrijednosti i svrhe, Buddha je sebe zatekao kako pati. I upravo stoga što svijet nema vrijednosti, ta patnja se doimala stvarnom, baš kao i sloboda da se patnja ukine. Tu leži veličina i hrabrost Buddhina poduhvata.”³ Prema Čedomilu Veljačiću, jedino je Schopenhauer bio taj koji je na dosljedan način razradio Buddhino učenje, posebice ono koje se odnosi na svrhu života i utruća bez žeđi, ili nirvane. “Dok je za Buddhu jedino rješenje u krajnjoj obustavi životne žeđi i egzistencijalnom ‘rashlađenju’ (nibbāna) koje se ima postići redukcijom elemenata svijesti kontemplativnim zadubljenjem na ‘putu pročišćenja’ (visuddhi magga), Schopenhauer na istom tragu tek maglovito naslućuje (privremenu) mogućnost stišavanja volje(...)”⁴

¹ S. Arnautović, *Nietzscheov nihilizam i metafizika*, str. 42.

² <http://www.westernbuddhistreview.com>, God is Dead: What next? A Buddhist Response to Nietzsche, by

Robert Morrison (Dharmachari Sagamati), str. 12. (pristupljeno: 14. decembar, 2004.)

³ <http://www.pauk.ffzg.hr>, *Nietzsche i Buddha. Filozofsko-antropološki esej*, Goran Kardaš, str.

12.(pristupljeno: 20. august, 2005.)

⁴ B. Nānajiṭṭhako, *Rasprave iz komparativne filozofije*, str. 9.

Drugačije gledište od gore navedenih velikana i komparativista, nalazimo kod Omar Moad-a, koji će smatrati da su obojica, i Schopenhauer i Nietzsche pogrešno razumijeli Buddhino učenje, posebno kada je riječ o interpretaciji nirvana kao ne – egzistiranja. “Buddhistički odgovor njima bi bio taj da su oni zapali u nerazumijevanje cjelokupnog sistema, zato što nisu uspjeli prihvatiti buddhističke prakse koje su usmjerene ka prosvjetljenju.”¹

Ono što se zaista može smatrati kao dodirnom al ii veličanstevnom dodirnom tačkom kod dvojice vječitih zagonetki, Buddhe i Nietzschea, jeste da su obojica preporučili put osamljenosti. Jedino je na takvom putu moguće pronaći sebe, i na jedinstven i neponovljiv način približiti se, al ii postići autentično razumijevanje i promišljanje filozofskih pitanja o čovjeku i njegovom položaju u svijetu.

“Zato, Ananda, budi sam sebi ostrvo, budi sam sebi utočište, na tragaj za spoljašnjim utočištem...”²

LITERATURA

¹ atschool.edu.co.uk, *Dukkha, Inaction, and Nirvana: Suffering, Weariness, and Death? A Look at Nietzsche's Criticism of Buddhist Philosophy*, by Omar Moad. (pristupljeno: 7. januar, 2006.)

² www.geocities.com, *Budizam, Maha-parinibbana sutta – Veliki govor o konačnom utruću (Posljednji Budini dani)*, Č. Veljačić, drugi dio, § 33, str. 15. (pristupljeno: 10. januar, 2006.)

- Bhikkhu Nānajiṃvako (Čedomil Veljačić), *Rasprave iz komparativne filozofije*, Biblioteka Scopus, Zagreb, 1999.
- Čedomil Veljačić, *Filozofija istočnih naroda I*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1982.
- Čedomil Veljačić, *Razmeđa azijskih filozofija I*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.
- Čedomil Veljačić i Rada Iveković, *Indijska i iranska etika*, Svjetlost, Sarajevo, 1980.
- Friedrich Nietzsche, *Antihrist*, Grafos, Beograd 1982.
- Friedrich Nietzsche, *Ecce homo*, Grafos, Beograd 1977.
- Friedrich Nietzsche, *Genealogija morala*, Dereta, Beograd 2003.
- Friedrich Nietzsche, *S one strane dobra i zla*, Dereta, Beograd 2003.
- Friedrich Nietzsche, *Sumrak idola*, Grafos, Beograd 1985.
- Friedrich Nietzsche, *Tako je govorio Zaratustra*, Izdavačko knjižarsko poduzeće »Mladost«, Zagreb 1967.
- Friedrich Nietzsche, *Volja za moć*, Dereta, Beograd 2003.
- Rada Iveković, *Rana buddhistička misao*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1977.
- Samir Arnautović, Nietzscheov nihilizam i metafizika, Λογος, Sarajevo-Publishing, 1999.
- Sarvepali Radakrishnan, *Indijska filozofija I*, Nolit, Beograd, 1964.

- *Tako je govorio Buda*, Grafos-Beograd, 1986.

IZVORI SA INTERNETA

- Čedomil Veljačić, *Budizam*, www.geocities.com, (10. januar, 2006).

- Friedrich Nietzsche, *Saznajnoteorijski uvod o istini i laži u izvanmoralnom smislu*, <http://www.liberto.co.yo>, (19. februar, 2005.).

- Goran Kardaš, *Nietzsche i Buddha, Filozofsko-antropološki esej*, <http://pauk.ffzg.hr> (20. august, 2005.)

- Omar Moad, *Dukkha, Inaction, and Nirvana: Suffering, Weariness, and Death?*

A look at Nietzsche's Criticism of Buddhist Philosophy, atschool.eduweb.co.uk, (7. januar, 2006.);

- Robert Morrison (Dhamachari Sagaramati), *God is Dead: What Next? A Buddhist Response to Nietzsche*, <http://www.westernbuddhistreview.com> (14. decembar, 2004.);

- <http://www.sveske.ba/bs/autori/r/rada-ivekovic> (5. april, 2014.)